

ПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Розглянуто наративний вимір історичної пам'яті в процесі конституювання національних ідентитетів політики ідентичності. Висвітлено полісемантичне тлумачення політичною наукою політики ідентичності. Акцентовано експансіоністську варіативність історичних наративів та аргументів російського політичного курсу.

Ключові слова: історична пам'ять, історичні наративи, політика ідентичності, громадянська ідентичність, національна ідентичність.

Stetsenko Svitlana. Political perspectives of historical memory

The narrative dimension of historical memory in the process of constituting national markers of identity policy is considered. The polysemantic interpretation of the definition of identity politics by political science is elucidated. The expansionist variability of the historical narratives and arguments of Russian political course is emphasized.

Key words: historical memory, historical narratives, identity politics, civic identity, national identity

Історична пам'ять народів, історичні аргументи політики й політиків тісно пов'язані з владними відносинами і нерідко виступають в якості конфліктогенного чинника внутрішньодержавного та міждержавного політичних процесів. Конструювання неконфліктного простору історичних пам'ятей поліетнічних націй залишається системним політичним викликом для національних держав та їх союзів.

Дослідницький інтерес до проблеми інкорпорації історичної пам'яті в політику ідентичності з боку українських учених виражений сьогодні скромніше, ніж до політики пам'яті та її компаративного аналізу [1, с. 343]. Поєднання диференціюючої політичну націю консолідованої історичної пам'яті з інститутом громадянства сприяє інституціоналізації історичної пам'яті, зокрема її

наративного виміру, в ресурсному потенціалі української нації та в політичному курсі держави. На рівні прийняття політичних рішень це означає вибір із спектра можливих такого інструмента, як політика ідентичності.

Мета статті полягає в з'ясуванні викликів з боку історичної пам'яті для політики ідентичності. В науковій літературі концепт «політика ідентичності» інтерпретується через англomовний термін “identity politics” і розглядається як основа мобілізації різних суспільних рухів та їх політична боротьба «від націоналізму й ісламізму до політики в американських кампусах» [2, с. 23]. Зосередження на дослідженні діяльності ключових акторів політики ідентичності, державних інститутів позначається поняттям “identity policy”.

Утвердження поняття «політика ідентичності» в західній політичній науці відбулося в 70-і роки ХХ ст. Нині воно використовується для позначення як політичного протистояння, так і сучасних збройних конфліктів, що характеризуються політизацією колективної ідентичності при прагненні до влади. Політика ідентичності здатна набувати різновиду «політики домінування», якщо здійснюється державою, що представляє і транслює певну етнічну ідентичність через мовну політику, через культурний, релігійний символізм або нерівний доступ до політичного впливу, зайнятості, ресурсів розвитку. Іншим різновидом може бути «політика спротиву», активізація котрої спостерігається нині, коли маргіналізовані групи мобілізуються на боротьбу за права і владу на підставі спільної ідентичності [3, с. 107]. Загалом політика ідентичності відповідає за стабільність політичного співтовариства.

Варто констатувати, що у сучасній політичній науці сформувалося широке тлумачення політики ідентичності, пов'язане з діяльністю держави та інших суб'єктів політичного процесу. В контексті структурно-функціонального підходу політика ідентичності розглядається як сукупність ціннісних орієнтирів, практик та інструментів формування і підтримки національної (національно-державної), громадянської та інших форм макрополітичної ідентичності. Фіксується, що універсальне визначення політики ідентичності пов'язане з її розумінням як сукупності практичних

та символічних дій, спрямованих на формування, підтримку та публічне визнання конкретної ідентичності.

Концепція політичної ідентичності здатна пояснити різноспрямованість ціннісних орієнтирів в українському національному просторі. Після окупації Криму та з початком воєнного конфлікту на Донбасі відбулися різкі економічні та соціальні зміни, з'явилися нові вимоги від окремих регіонів, груп, що базувалися на більш «вузькій» ідентичності. Підвищився рівень конфліктності конкуруючих етнічного та політичного дискурсів розвитку української нації, одним із чинників формування яких є історична пам'ять. На думку Є. Головахи, жителі півдня та сходу України інтегровані на «несприйнятті, назвімо це так, радикальної українізації й етнізації української нації» [4]. Зосередженість п'ятого Президента України на етнічному дискурсі, вважає вчений, позбавила його довіри електорату цих регіонів під час президентських виборів 2019 р. Деякі політичні сили використали чинник регіональної ідентичності в якості власного політичного ресурсу.

Утримуючи в собі різноспрямовані орієнтири української ідентичності і являючи собою фактор ідентифікаційних процесів, політика ідентичності здатна здійснити державний захист історичної пам'яті. Її функція – довести принципове значення достовірності історичної пам'яті українського народу, сприяти заохоченню наукових досліджень з чутливої національно-державної проблематики.

Різностороннім залишається наративний рівень історичної пам'яті в оцінці Другої світової війни, наслідків комунізму, щодо українського націоналізму. Відомий американський історик Тімоті Снайдер, досліджуючи феномен народження української модерної нації, аналізує суб'єктність українського націоналізму, підкреслюючи його особливе місце в історії українського націо- та державотворення. Вчений розглядає український націоналізм як реальне історичне явище, що має власну генеалогію і вимагає самостійного наукового дослідження. В сучасному націоналізмі Т. Снайдер вбачає тотожність громадянській ідентичності, «націоналізм для широкого загалу» [5, с. 268].

Надмірну увагу до українського націоналізму в російському історичному дискурсі, що транслюється світовому співтовариству, вчений називає експортом безвідповідальності, що провокує реван-

шистські настрої. Виступаючи як незалежний дослідник у німецькому Бундестазі під час публічного обговорення питання історичної відповідальності Німеччини перед Україною (2017 р.), Т. Снайдер засвідчив, що український націоналізм повелося називати причиною або однією з причин українського голодомору 1932-1933рр., терору 1937-1938 рр., однією з оприлюднених Сталіним причин масових депортацій мешканців Західної України після Другої світової війни; причиною для вторгнення Росії в Україну в 2014 р.

Цей історичний наратив загальної генеалогії українського націоналізму став певною спокусою для німців. Після 2014 р. така історична екстраполяція дозволяє їм заявити: якщо війна була лише проти націоналізму, то чому німці повинні виступати проти неї. Якщо український уряд був націоналістичним, то чому Німеччині потрібно щось робити, щоб зупинити Росію. Водночас Т. Снайдер наголосив на необхідності історичної роботи і для українців задля того, щоб зрозуміти власну роль у сталінській політиці терору. Це була радянська, а не російська політика, в якій українці відігравали свою роль. Історична пам'ять залишається розділеною на пам'ять жертв та пам'ять колабораціоністів. У висновку вченого прозвучала пересторога: «Неправильне розуміння історії України, зокрема 2013-2014 рр., мало європейські наслідки. Неправильне розуміння історії України тепер... матиме міжнародні наслідки» [6, с. 11].

Етнонаціоналістичними, такими, що ґрунтуються на хибних історичних твердженнях і перекрученнях, називає історичні аргументи політичного керівництва Росії після 2014 р. австрійський історик Андреас Каппелер. Російські історичні наративи, озвучені їх президентом, ставлять знак рівності між возз'єднанням Німеччини і так званим «поверненням» Криму, за яким вбачається прагнення возз'єднання «русского мира». На основі аналізу перехресної історії українців та росіян від Середньовіччя до сучасності вчений відзначає асиметричність цих відносин починаючи з XVIII століття. Російська імперія офіційно називала українців малоросами і частиною російського народу. В радянський період історія багатонаціонального Радянського Союзу, на думку А. Каппелера, була гармонізована в понятті «дружба народів».

Сучасні історичні наративи України і Росії сформовані як наративи двох різних держав та націй. Через дискретність державної традиції запізніле українське націотворення сприймається об'ек-

тивним [7, с. 100]. Російська державна традиція від доби Середньовіччя не переривалася, але, культивуючи руський етатизм, держава завадила формуванню російської нації. Російська держава, «одразу ж підхопивши курс Радянського Союзу, встановила деспотичний контроль над суспільством» [8, с. 280].

Відома дослідниця в галузі історичної етнології С. Лур'є виявила спільний знаменник для таких історично домінантних інституційних форм організації російського суспільства, як «русский мир» та держава. Народний загаль і чиновництво були двома внутрішньоетнічними групами, які за різних ціннісних орієнтацій знаходилися в постійній взаємодії. В процесі цієї взаємодії з'явилася ідеологема «Москва – третій Рим». Як основа державної ідеології, вона передбачала територіальну експансію і зробила психологічно легким процес переселення до регіонів, де ще не була встановлена російська державна юрисдикція. Тенденція російської імперської політики завжди полягала в тому, щоб встановити, наскільки це можливо, однаковий устрій на всій території. Національність не була значущою категорією для руських імперських діячів [9, с. 275-276].

Сьогодні російська держава виступила замовником офіційного оформлення російської ідентичності, теоретичне обґрунтування котрої було доручено групі В. Тішкова, який в свій час очолював Інститут етнології і антропології РАН, був міністром у справах національностей. Презентуючи напрацьований документ як нову редакцію стратегії національної політики, В.Тішков наголосив, що його розробка супроводжувалася напруженою політичною боротьбою, особливо з мовної проблеми. Росія в цьому питанні залучає з європейського досвіду прийнятний для неї досвід Франції, де ще два століття тому близько половини населення не використовували французьку мову; нині, як вважається, вся країна нею розмовляє, місцеві мови поступово зникають.

Така позиція виокремила цілу низку викликів і внутрішніх загроз, таких, наприклад, як татарська етнічна ідентичність. Татари автономної республіки усвідомлюють себе передусім татарами і вважають символи Казані домінуючими щодо Кремля. З огляду на це розробники державного документа про «російську ідентичність» наполягають, що на пострадянському просторі панують етнонаціоналізми, доказом чого є прагнення регіональних та зару-

біжних інтелектуалів з проблем націобудівництва та націоналізму в Росії виправдовувати етнонаціоналізми як реакцію на радянський колоніальний режим і прагнення подолати імперське минуле, а також що існує потужна критика єдиного типу етнонаціоналізму – руського, який розглядається як прояв великоруського шовінізму.

У розробленій стратегії національної ідентичності пропонується «природна асиміляція», перетворення всіх народів Росії на росіян, констатується домінування в низці регіонів, республік етнічної належності, а не загальноросійської. Перед академічною громадськістю ставиться завдання: чим заповнити і як модернізувати комплекс співпричетності народів, що проживають на території Росії. Пріоритетним політичним чинником пропонується розглянути скорочення викладання національними мовами в російських школах [10].

Такий політичний та академічний супровід оформлення російської ідентичності свідчить, що політика ідентичності за цих умов набула різновиду політики домінування, коли держава представляє й використовує серед інших етнічні категорії домінуючого етносу, окремішню історичну пам'ять, налаштовує громадську думку на ідентифікацію внутрішніх та зовнішніх ворогів. Для України війна, що триває на сході держави, несе загрози швидких змін базових цінностей частини українського суспільства, провокує рухливість ідентичностей, зосередженість на порядку денному. Вбачається, що політичні перспективи історичної пам'яті, її нарративного рівня пов'язані з утвердженням національної ідентичності через громадянський дискурс та референдумні практики.

1. Роїк Н. Досвід конструювання історичної пам'яті і примирення в Західній і Центральній Європі. *Гілея*. 2020. Вип. 156 (№ 5). С. 343-349.
2. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності і політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ: Наш Формат, 2020. 192 с.
3. Там само.
4. Український народ зробив експеримент. І скоро буде вердикт – вдало чи ні. *День*. 2020. 6-7 березня.
5. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 / пер. з англ. Вид. 3-є. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 464 с.
6. Історична відповідальність Німеччини перед Україною. *День*. 2017. 7-8 липня.
7. Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / пер. з нім. В. Кам'янець. Чернівці: Книги-21, 2018. 320 с.
8. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Г. Шпак. Київ: Наш Формат, 2020. 520 с.
9. Лурье Т. В. Историческая этнология. Москва:

Аспект Пресс, 1997. 448 с. **10.** Тишков В. А. Российская идентичность: внутренние и внешние вызовы. URL: <http://www.valerytishkov.ru/engine/documents/document2648.pdf>.

References:

- 1.** Royik N. Experience in Constructing Historical Memory and Reconciliation in Western and Central Europe // «Gileya: scientific bulletin» Collection of scientific works. Kyev, 2020. *Issue*. 156 (№ 5). P. 343-349.
- 2.** F. Fukuyama. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment (NY, Farrar and Giroux, 2018, ISBN 978-0-374-129-293)
- 3.** Ibid.
- 4.** The Ukrainian People made an Experiment. And Soon There Will be an Verdict – successful or not. *Den*. 2020, 6-7 March.
- 5.** T. Snyder The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999 (Yale University Press. New Haven & London, 2003, ISBN 978-966-378-516-5).
- 6.** Germany's Historical Responsibility to Ukraine // *Den*, 2017, 7-8 July.
- 7.** A. Kappeler. Ungleiche Bruder. Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart. C. H. Beck, Munchen, 2017, ISBN 978-617-614-225-6
- 8.** D. Acemoglu, J. A. Robinson. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty (NY, Penguin Press, 2019, ISBN 978-073-522-438-4)
- 9.** T. Lur'e Historical Ethnology. Moscow: Aspekt Press 1997. 448 p.
- 10.** V. Tishkov Russian Identity: Internal and External Challenges. <http://www.valerytishkov.ru/engine/documents/document2648.pdf>

Stetsenko Svitlana. Political perspectives of historical memory

Constructing a non-conflict space of historical memories of polyethnic nations remains a systemic challenge for nation states and their alliances. Combination of consolidated historical memory, which differentiates the political nation, with the institution of citizenship involves the institutionalization of historical memory in the resource potential of the nation and the political course of the state. An identity policy, which is responsible for the stability of the political community, is involved in the context of political decision-making.

The actualization of the historical memory subjectivity problem of the politics of identity in the conditions of a hybrid war makes it possible to neutralize the propaganda and revanchist character of Russian historical narratives about “the arsonists” of World War II, including not only Hitler’s bloc. Ukrainian nationalism is considered a real historical phenomenon with its own genealogy (according to T. Snyder). Political prospects of historical work for the Ukrainian nation are emphasized in order to understand own role in the Soviet policy of terror. A warning on the European and international consequences of a misunderstanding of the history of Ukrainian state- and nation-building is transmitted.

Key words: historical memory, historical narratives, identity politics, civic identity, national identity